

revealed. The main organizational forms of social-pedagogical support of children from families affected during ATO were singled out.

It is established, that in order to give assistance to these children and their families, other professionals from various institutions and organizations should be involved if necessary. Therefore, it is determined that social-pedagogical support is a type / technology of social-pedagogical activity, that ensures provision of complex social, educational, psychological and legal assistance for children and their families, promotes creation of conditions for successful development and socialization of children.

Key words: difficult life circumstances, families in difficult life circumstances, internally displaced persons, forced internal migrants, children from families who have suffered from ATO, traumatic stress, post-traumatic stress disorders, support, social support, pedagogical support, social-pedagogical support.

Отримано 08.04.2017

УДК 316. 627–053.6

Л. П. Мельник
О. М. Чайковська
chaikovska.oksana@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Мельник Л. П., Чайковська О. М. Характеристики програми формування просоціальної поведінки в умовах позашкільного закладу. У статті проаналізовано програму формування просоціальної поведінки в умовах освітнього середовища позашкільного закладу. Представлено експериментально-психологічну програму, що передбачає проведення корекційної роботи в єдності таких напрямів, як когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Розкрито складові

програми та педагогічні умови формування просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу.

Розроблено спеціальну програму соціально-психологічного тренінгу формування просоціальної поведінки в учнів підліткового та юнацького віку. Визначено основну мету, завдання та принципи організації соціально-психологічного тренінгу.

Розроблено програму формування здатності до емпатії та емпатійної поведінки з учнями молодшого шкільного віку. Проаналізовано ігрові вправи для розвитку емпатії та емпатійної поведінки у молодших школярів.

У процесі вивчення наукової літератури розроблено алгоритм дій керівників гуртків навчальних груп щодо формування просоціальної поведінки. Проаналізовано діагностичний, розвивальний та результативний етапи формування просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу. Згідно з розробленим алгоритмом для керівників гуртків позашкільного закладу проаналізовано основні завдання етапів формування просоціальної поведінки вихованців позашкільного закладу. Розкрито особливості виховної та просвітницької роботи щодо формування просоціальної поведінки в умовах освітнього середовища позашкільного закладу.

Ключові слова: просоціальна поведінка, когнітивний критерій, емоційно-ціннісний критерій, поведінковий критерій, соціально-психологічний тренінг, емпатія, емпатійні тенденції, егоїзм, підлітки, ранній юнацький вік, молодший шкільний вік.

Мельник Л. Ф., Чайковская О. Н. Характеристики программы формирования просоциального поведения в условиях внешкольного учреждения. В статті проаналізована програма формування просоціального поведінки в умовах освітнього середовища позашкільного закладу. Предложена экспериментально-психологическая программа, которая предусматривает проведение коррекционной работы в единстве таких направлений, как когнитивное, эмоционально-ценностное и поведенческое. Раскрыты составные программы и педагогические условия формирования просоциального поведения у воспитанников внешкольного заведения.

Разработана специальная программа социально-психологического тренинга формирования просоциального поведения в учеников подросткового и юношеского возраста.

Определена основная цель, задание и принципы организации социально-психологического тренинга.

Разработана программа формирования способности к эмпатии и эмпатийному поведению с учениками младшего школьного возраста. Проанализированы игровые упражнения для развития эмпатии и эмпатийного поведения у младших школьников.

В процессе изучения научной литературы разработан алгоритм действий руководителей кружков учебных групп относительно формирования просоциального поведения. Проанализированы диагностический, развивающий и результативный этапы формирования просоциального поведения в учеников внешкольного заведения. Согласно разработанному алгоритму для руководителей кружков внешкольного заведения проанализированы основные задания этапов формирования просоциального поведения воспитанников внешкольного заведения. Раскрыты особенности воспитательной и просветительской работы относительно формирования просоциального поведения в условиях образовательной среды внешкольного заведения.

Ключевые слова: просоциальное поведение, когнитивный критерий, эмоционально-ценностный критерий, поведенческий критерий, социально-психологический тренинг, эмпатия, эмпатийные тенденции, эгоизм, подростки, ранний юношеский возраст, младший школьный возраст.

Постановка проблеми. Система складних та деструктивних чинників розвитку дитини в умовах сучасного суспільства спрямовує до пошуку адекватних форм та засобів підтримки соціально конструктивних відносин у навчально-виховному середовищі. Серед педагогічних проблем, що мають широке інтегративне поле, питання виникнення і розвитку просоціальної стратегії займає одне з провідних місць.

Розвиток просоціальної поведінки особистості є важливим завданням для сучасного суспільства, в якому останнім часом зростає рівень поведінкової девіації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування просоціальної поведінки привертала увагу зарубіжних учених (Е.Аронсон, К.Бетсон, Л. Берковіц, М. Греді, Г.Карло, С.Харді, Р. Чалдіні.). У вітчизняних дослідженнях проблемі окремих механізмів просоціальної поведінки приділяли увагу

В. Абраменкова, Б. Братусь, Т. Гаврилова, Н. Кухтова, О. Леонтєв, І. Юсупов, В. Ядов та ін.

Проте в психолого-педагогічній літературі недостатньо досліджена проблема формування просоціальної поведінки в умовах освітнього середовища позашкільного закладу, недостатньо розроблені зміст й методи ефективної корекційної роботи.

Метою статті є аналіз особливостей формування просоціальної поведінки в умовах освітнього середовища позашкільного закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи особливості просоціальної поведінки у вихованців позашкільного закладу, можна відзначити про домінування егоїстичних мотивів в учнів молодшого шкільного віку, підліткового та юнацького віку, у них спостерігається дисгармонія у розвитку моральних знань і моральних звичок, що свідчить про необхідність корекційної роботи, спрямованої на формування позитивних моральних звичок шляхом збагачення життєвого досвіду учнів.

Таблиця 1

**Формування просоціальної поведінки в умовах
виховного середовища**

Критерії	Показники
Когнітивний	моральні принципи, знання, поняття, судження, що усвідомлюються особистістю; поінформованість про сутність альтруїстичних взаємин; готовність до самостійного визначення змісту цих понять та їхніх ознак; обізнаність із традиціями виховання альтруїзму; розуміння сучасних особливостей проявів альтруїзму.
Емоційно-ціннісний	емоційно-ціннісне ставлення до норм моралі, відношення до себе, моральна самооцінка, емоційна оцінка міжособистісних взаємин.
Поведінковий	готовність до певного способу дій, рівень особистісної відповідальності за власну поведінку; робота над власним моральним зростанням; прояв безкорисливої допомоги заради інших; уміння успішно взаємодіяти і співпрацювати з іншими людьми на засадах гуманізму; уміння у вчинках керуватися моральними якостями, що є складовими альтруїзму.

Основою методичного забезпечення корекції виступила експериментально-психологічна програма, що передбачає проведення корекційної роботи в єдності таких напрямів, як когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий (таблиця 1.)

Когнітивна підготовка полягала в поглибленні знань учнів щодо сутності просоціальної поведінки, альтруїстичних взаємин, усвідомленні особистістю моральних принципів, знань, понять, суджень; готовність до самостійного визначення змісту цих понять та їхніх ознак; обізнаність із традиціями виховання альтруїзму; розуміння сучасних особливостей проявів альтруїзму.

Показниками емоційно-ціннісного критерію визначено: емоційно-ціннісне ставлення до норм моралі, відношення до себе, моральна самооцінка, емоційна оцінка міжособистісних взаємин.

Поведінковий критерій передбачає готовність до певного способу дій, а також визначає рівень особистісної відповідальності за власну поведінку; робота над власним моральним зростанням; прояв безкорисливої допомоги заради інших; уміння успішно взаємодіяти і співпрацювати з іншими людьми на засадах гуманізму; уміння у вчинках керуватися моральними якостями, що є складовими альтруїзму.

Визначено педагогічні умови формування просоціальної поведінки у вихованців позашкільного закладу (дотримання гуманістичного підходу у виховній роботі із учнями шляхом розв'язання ними соціально значимих задач; доцільне поєднання різних форм і методів позашкільної роботи із вихованцями з метою активного залучення їх до альтруїстичної діяльності; навчально-методичне забезпечення підготовки педагогічних працівників до формування просоціальної поведінки в учнів).

З метою формування просоціальної спрямованості у підлітків та юнаків була створена спеціальна програма соціально-психологічного тренінгу.

Основними завданнями програми є: 1) розвиток емоційної чутливості, проникливості та емпатійності учасників; 2) формування гуманістичної та альтруїстичної спрямованості на іншу людину; 3) розвиток навичок активного емпатійного слухання; 4) формування здатності розуміти та проникати у різні психоемоційні стани іншої людини і вступати в контакт з її переживаннями; 5) освоєння моделей ефективної емпатійної взаємодії в системі "психолог—клієнт"; 6) формування позитивної орієнтації безумовного прийняття себе та інших; 7) освоєння навичок надання психологічної підтримки та емпатійного

сприяння (допомоги) клієнту; 8) розвиток рефлексивних здібностей, самоаналізу та самопізнання.

Соціально-психологічний тренінг являє собою сукупність активних методів навчання практичної психології і передбачає групову форму роботи, побудований на наступних складових:

– моделювання (демонстрація прикладів адекватної поведінки особам, які не мають базових соціальних умінь. Мета його – усунення неадекватних емоційних реакцій, відпрацювання умінь соціальної перцепції, поглиблення самопізнання;

– рольові ігри. Суть цього методу полягає у розігруванні ролей, уявленні себе у ситуаціях, коли необхідна реалізація базових соціальних умінь. Учасники тренінгу розігрують ролі, що дозволяють їм повністю виражати свої реальні почуття і думки. Усвідомлення призводить до дії, а її виконання веде до розширеного усвідомлення самого себе;

– встановлення зворотнього зв'язку. Даний механізм є одним із найважливіших складових власного «я», важливою ланкою у пізнанні інших людей та оточуючого світу;

– перенесення навиків із навчальної ситуації у реальну життєву обстановку. У процесі спрямованого психологічного впливу відбувається відпрацювання нових прийомів і способів поведінки на основі змін у пізнавальній сфері і проектування їх у життєві ситуації.

Програма складається із 15 тренінгових занять, розрахованих на 1 годинну групову роботу один раз на тиждень. Експериментальна група налічувала 50 учасників. Тренінгові заняття проводились у двох підгрупах по 25 осіб.

Заняття проводилися за чіткою схемою і включали вступну частину, у якій школярів ознайомили з основними завданнями заняття і здійснювалося їх мотивування, основну частину, спрямовану на вирішення основних завдань та підсумки заняття, де здійснювалося закріплення засвоєного.

Основним змістом тренінгу є вправи, спрямовані на формування і розвиток умінь, навиків і установок ефективної взаємодії і аналізу про соціальної спрямованості учнів підліткового та юнацького віку.

Основна мета програми тренінгу: формування просоціальної активності особистості.

Завдання:

- знайомство з основними способами і мотивами взаємодії в ситуації надання допомоги;

- визначення індивідуального стилю взаємодії (поведінки) в ситуації надання допомоги;
- розвиток навичок, необхідних для актуалізації просоціальної поведінки;
- розширення індивідуального поведінкового досвіду в ситуаціях допомоги різної складності.

Основними принципами організації соціально-психологічного тренінгу є:

1. *Мотивація*, яка має забезпечуватися цікавою, змістовною діяльністю, актуальністю тематики, організованим самопізнанням та самооцінюванням, використанням нестандартних технік, емоційною насиченістю взаємодії, колегіальною підтримкою.

2. Врахування *здібностей* особистості, а саме: наявний досвід, інтереси, знання, навички, набір уявлень про себе, культурні особливості, етапи індивідуального розвитку; наявність чи відсутність необхідних цінностей, самоусвідомлення та розвиток ідентичності особистості.

3. *Активність* особистості у психопрофілактичному та психокорекційному процесі. Створення умов для учнів підліткового та юнацького віку щодо забезпечення можливості висловлювань, наданні можливості участі в обговореннях, рольових та ділових іграх, виконанні практичних завдань, мозкових штурмах, виробленні правил поведінки у групі, розпорядку та інших видах діяльності.

4. Створення *атмосфери комфорту та взаємоповаги*, яка позитивно впливає на мотивацію особистості, активізує процеси творчості та пізнання.

5. Надання *самостійності та автономності* передбачає відчуття і дотримання балансу між процесами розвитку та саморозвитку, керування та самокерування, унормовування поняття „сам” і „не сам”.

6. Принцип *практичної значущості та спрямованості* на вирішення проблем. Змістові та методичні аспекти мають нести в собі практичну значущість у постійному створенні проблемних ситуацій, стимулюючи мисленеві операції, розмірковування та практичні дії.

7. *Відповідність індивідуальним відмінностям* учасників: застосування методів виявлення індивідуальних відмінностей учасників – від простого спостереження за поведінкою та діяльністю учасників, опитування та анкетування, до аналізу продуктів їхньої

індивідуальної діяльності, створення нескладних експериментальних ситуацій природнього характеру [2; 3].

Однією із основних умов реалізації завдань виокремлених нами у дослідженні було проведення аналізу психологічних та особистісних якостей особистості, що сприяють формуванню просоціальної поведінки у підлітковому та юнацькому віці.

Розроблена програма базувалася на принципах єдності свідомості та діяльності, на поєднанні зовнішніх (створення оптимального навчально-виховного середовища з конструктивними стратегіями педагогічного впливу) та внутрішніх (розвиток відповідних особистісних якостей) чинників.

Формувальний експеримент здійснювався на базі районного Будинку школярів смт. Чемерівці Хмельницької області. Для отримання надійних результатів формувального експерименту нами були сформовані наступні вибірки вихованців позашкільного закладу:

- експериментальна група, де реалізовувалася розроблена нами програма (50 осіб);
- контрольна група, у якій навчання проводилося за традиційною програмою (50 осіб).

Метою програми з учнями молодшого шкільного віку було формування здатності до емпатії та емпатійної поведінки. Основна ідея формувального експерименту полягала у тому, щоб сформувати внутрішньо цілісний психологічний конструкт, який має поєднувати ідеальний образ «Я» – здатний до співчуття і образ іншого «Ти – вартий співчуття». Така сформованість формувального експерименту передбачала розвиток конкретних здібностей дитини. Серед них провідне місце посідали такі, як здатність аналізувати власну поведінку та вчинки інших, ставати на «місце іншого», відчувати і розуміти внутрішній світ іншого, переживати стан співчуття тощо.

Виходячи із загальної теоретичної моделі, мети експерименту та фактичного рівня розвитку емпатії у молодших школярів, програму було спрямовано на вирішення наступних завдань: розвиток особистісної рефлексії, формування здатності до емоційної ідентифікації, розвиток моральної свідомості, розвиток саморегуляції. Розробляючи програму формувального експерименту, враховували такі принципи: самостійність, активність, зв'язок діяльнісного підходу з життєвим досвідом, врахування вікових і індивідуальних особливостей дітей.

Для формування просоціальної поведінки в учнів молодшого шкільного віку розроблено ігрові вправи. Вважаємо, що серед ігор продуктивними є рольові ігри. Адже використання рольової гри дозволяє навчити учня необхідним життєвим навичкам, навичкам відповідальної поведінки.

Найбільш вдалим та ефективним виявилися методи формування емпатії, засновані на використанні засобів мистецтва (художня література, театралізовані дії тощо), в яких розкривається значущість внутрішнього світу іншої особистості та надаються взірці для формування власного ставлення до іншої людини. Обов'язковою умовою формування емпатії є організація групових форм міжособистісної взаємодії з подальшим аналізом і обговоренням почуттів і дій всіх учасників групи.

Отже, самі заняття будувались так, щоб діти без особливих зусиль, але послідовно і постійно оволодівали етичними знаннями й умінням їх застосовувати у своєму житті і спілкуванні з оточуючими. Заняття проводились 1-2 рази на тиждень в режимі проведення гурткових занять.

Ефективною діяльністю є введення до структури гурткових занять окремих завдань, вправ, які сприяють розвитку просоціальної поведінки; комбіноване використання тренінгових елементів (інтерперсональних умінь, розв'язання проблем, сприймання соціальних ситуацій) та терапевтичних технік (арт-казко-ігро-терапія), класичних дидактичних методів і прийомів (бесіди, дидактичні ігри, ігрові дискусії).

Програма реалізовувалась протягом навчального року. Всього в експерименті були задіяні учні молодшого шкільного віку, що брали участь у констувальному експерименті:

- експериментальна група, де реалізовувалася розроблена нами програма (30 осіб);
- контрольна група, у якій навчання проводилося за традиційною програмою (30 осіб).

В основі цієї програми покладено системний підхід, при якому зусилля суб'єктів навчально-виховного процесу у позашкільному закладі спрямовуються на досягнення конкретної мети – виявлення та вирішення проблем у міжособистісних стосунках навчальної групи та розвиток продуктивної співпраці між школярами.

Як свідчить практика, *активізація діяльності навчальних груп* щодо формування просоціальної поведінки серед учнів потребує

покращити підготовку керівників гуртків з цих питань та озброїти їх відповідними знаннями.

У процесі вивчення наукової літератури та думок учасників навчально-виховного процесу у позашкільному закладі нами розроблено алгоритм дій керівників гуртків навчальних груп щодо формування просоціальної поведінки.

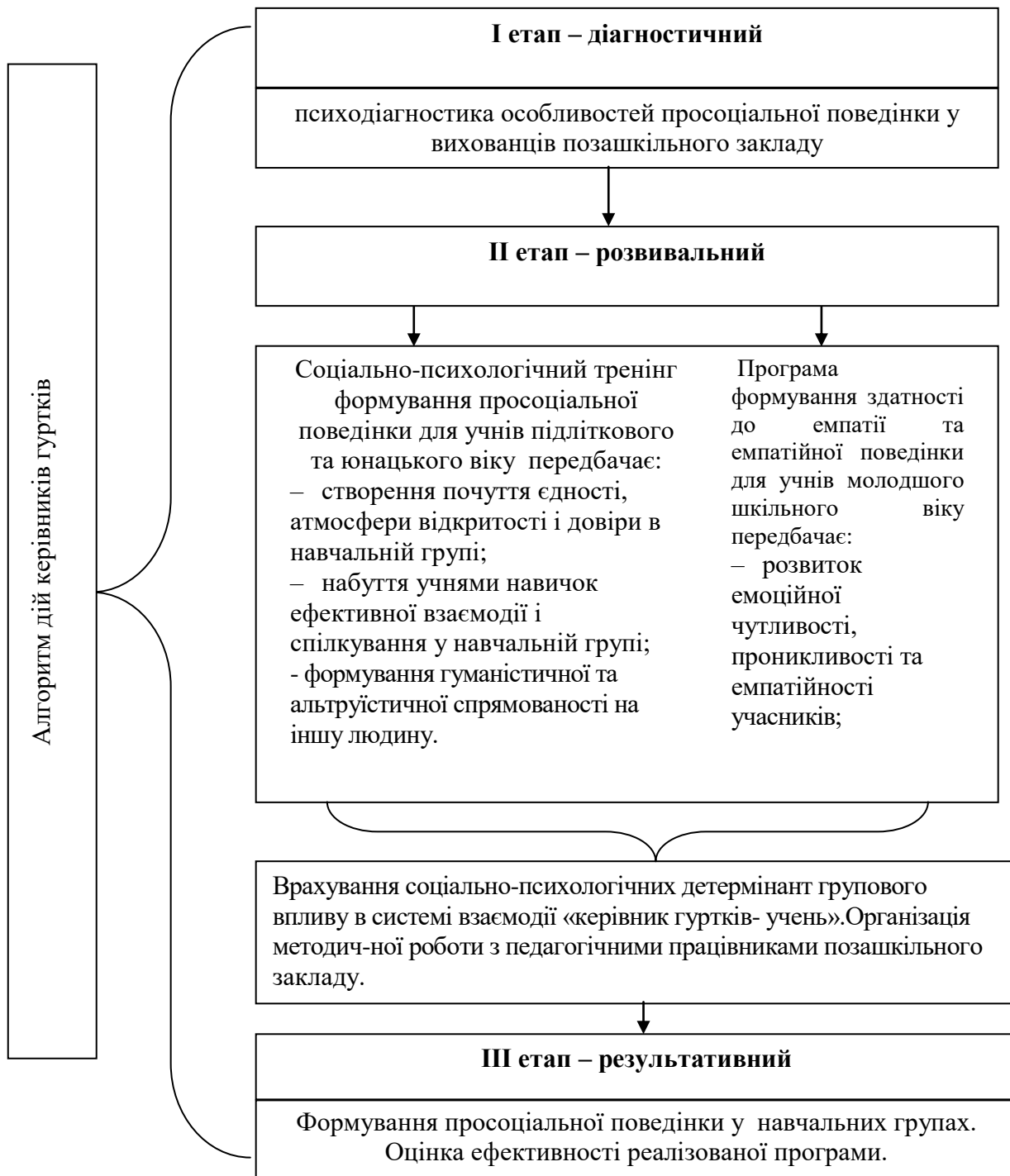

Рисунок 1. Складові програми формування просоціальної поведінки серед учнів

Цей алгоритм відображає сукупність дій керівників гуртків та правил, які спрямовані на формування просоціальної поведінки серед учнів. Ми розробили цей алгоритм таким чином, щоб дати керівнику гуртків чітке уявлення про його роль, місце та завдання у процесі вирішення проблем, пов'язаних із запобіганням та подоланням негативних проявів поведінки серед учнів. На нашу думку, запропонований алгоритм надасть педагогу можливість своєчасно визначати характер особистісної взаємодії в учнівській групі та активно проводити навчально-виховну роботу з вихованцями: навчити сприймати ситуацію крізь призму духовних цінностей, виробити здатність аналізувати наслідки соціальних дій, вмотивовувати на соціально корисну взаємодію в соціумі, стимулювати прояви емпатії, співпереживання.

Згідно з розробленим алгоритмом керівник гуртків позашкільного закладу повинен послідовно вирішити низку завдань:

I. Визначення характеру особистісної взаємодії в учнівській групі:

1.1. Вивчення морально-психологічного клімату в учнівській групі.

1.2. З'ясування характеру поведінки учнів (конструктивний, деструктивний).

1.3. Виявлення учнів, які є ініціатором конфліктної поведінки в групі:

– визначити причину і суть проблеми (можливо це міжособистісна несумісність, особистісна схильність до конфліктів та ін.).

1.4. Проведення просвітницьких заходів, спрямованих на запобігання конфліктної поведінки в учнівській групі.

II. Просвітницька робота щодо формування просоціальної поведінки:

2.1. Проведення групових бесід, присвячених виробленню соціально-корисних стратегій поведінки.

2.2. Організація та проведення соціально-психологічного тренінгу формування просоціальної поведінки для учнів підліткового та юнацького віку.

2.3. Організація та проведення програми розвитку здатності до емпатії та емпатійної поведінки для учнів молодшого шкільного віку.

III. Виховна робота з учнями щодо формування просоціальної поведінки:

3.1. Здійснити психологічний вплив на учнів:

– індивідуальна робота з вихованцями (обговорення причин деструктивної поведінки, пошук раціональних шляхів виходу з проблемної ситуації);

– психологічна робота з різними типами особистостей в учнівській групі, які схильні до конфліктної поведінки;

– психологічна підтримки учнів, які потерпають від конкурентної поведінки в учнівському довір'ї.

3.2. Проведення виховних заходів, спрямованих на формування просоціальної поведінки: соціальні проекти; великі психологічні ігри; соціально-орієнтовані ігри; флеш-моби; квести; форум-театри та ін.

3.3. Аналіз результативності своїх дій щодо формування просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища.

При вирішенні визначених завдань керівникам гуртків потрібно використовувати психологічні прийоми, методи та техніки роботи з дітьми. При цьому педагог повинен володіти необхідними якостями, навичками й уміннями: психологічною стійкістю, розвинутою комунікативністю, певними характеристиками інтелекту, креативністю й спеціальними навичками психологічної роботи з різними типами особистостей в учнівській групі, які схильні до конфліктної поведінки.

Висновки. Таким чином, розроблена програма формувального експерименту носить комплексний характер і передбачає здійснення впливу на всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, сприятиме формуванню в учнів позашкільного закладу необхідних складових просоціальної спрямованості.

Список використаних джерел

1. Мазур Ю.О. Социально-психологический тренинг личностного роста как средство развития просоциального поведения / Ю.О. Мазур.– Ярославль, 2008 г. – 220с.

2. Рамендик Д.М. Тренинг личностного роста: учебное пособие / Д.М. Рамендик.– М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2007. – 176 с.

3. Ромек В.Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях / В.Г. Ромек.– СПб: Речь, 2002. – 175с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Mazur Ju.O. Social'no-psihologicheskij trening lichnostnogo rosta kak sredstvo razvitija prosocial'nogo povedenija / Ju.O. Mazur.– Jaroslavl', 2008 r. – 220s.

2. Ramendik D.M. Trening lichnostnogo rosta: uchebnoe posobie / D.M. Ramendik.– M.: FORUM: INFRA-M, 2007. – 176 s.

3. Romek V.G. Trening uverenosti v mezhlichnostnyh otnoshenijah / V.G. Romek.– SPb: Rech', 2002. – 175s.

Melnyk L., Chaikovska O. The components of formation program of prosocial behavior in conditions of the out-of-school establishment. The program of prosocial behavior formation in conditions of educational environment in the out-of-school establishment is analyzed. An experimental physical program that provides the realization of corrective actions in unity of the following directions as cognitive, emotional axiological and behavioral, is represented. The program components and pedagogical conditions in formation of prosocial behavior of students in the out-of-school establishment are revealed.

The special program of socially psychological training, based on the formation of prosocial behavior of students in early adolescence and pupils of primary school age, is worked out. The ultimate aim, tasks and fundamentals of socially psychological training organization are set.

The formation program of empathy capability and empathic behavior with pupils of primary school age is worked out. The rules of play for development of empathy and empathic behavior of primary school pupils are analyzed.

The action plan of circle leaders in training groups concerning prosocial behavior formation is worked out during the study of non-fiction. We analyzed diagnostic, developing and resultative stages of prosocial behavior formation of students in the out-of-school establishment. According to the worked out plan for circle leaders in the out-of-school establishment, the main tasks in formation stages of prosocial behavior of students in the out-of-school establishment are analyzed. The features of educational and awareness-raising work concerning prosocial behavior formation in conditions of educational environment in the out-of-school establishment are shown.

Key words: prosocial behavior, cognitive criterion, emotional axiological criterion, behavior criterion, socially psychological training, empathy, empathic tendencies, egoism, teenagers, early adolescence, primary school age.

Отримано 08.04.2017